

SMÍŠENOST VENKOVA A POHYB OBYVATELSTVA V PROCESU SBLIŽOVÁNÍ ŽIVOTNÍCH PODMÍNEK MEZI VESNICÍ A MĚSTEM

J. Šíma

ŠÍMA, J. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Smíšenost venkova a pohyb obyvatelstva v procesu sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (2) : 89-100.

Významným jevem dlouhodobého procesu sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem je současná sociálně ekonomická smíšenost československé vesnice a rostoucí pohyb obyvatelstva, především venkovského, za prací a jinými cíli. K velkému zrychlení těchto procesů došlo v průběhu socialistické industrializace celé ekonomiky ČSSR, včetně socialistické přestavby zemědělství. Dnes zaujímá zemědělství jen menší podíl v ekonomických aktivitách venkovského obyvatelstva a tento podíl se bude dále snižovat. Smíšenost vesnice z hlediska ekonomických činností jejích obyvatel přibližuje vesnici k městu a začleňuje ji do meziodvětvového, územního a sociálního pohybu obyvatelstva, probíhajícího rozmanitými směry. V procesu sblížování se bude zvyšovat význam celého venkovského prostoru, který bude plnit i celospolečensky důležitou funkci rekreační.

životní podmínky; sblížování vesnice a města; sociální struktura; pohyb obyvatelstva; mobilita

Sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem je společenský vývojový proces, který jako jeden z nejdůležitějších úkolů výstavby socialistické společnosti vytýčili již zakladatelé marxismu-leninismu. Mechanismy procesu sblížování jsou velice četné. Jejich společným jmenovatelem je mnohostrannost, složitost i dlouhodobost. Uskutečňují se na mnoha úrovních — na úrovni rozvoje výrobních sil, společenských výrobních vztahů, dělby práce až po úroveň postavení člověka ve výrobním procesu, úroveň životního standardu a socialistického způsobu života. K procesu sblížování přispívá řada nových, společensky významných jevů. Mezi takto celospolečensky významné jevy v procesu sblížování lze řadit i změny v sociálně ekonomické skladbě městské a venkovské populace a ve stále rostoucím pohybu obyvatelstva za různými cíli.

PŘEMĚNY V SOCIÁLNĚ EKONOMICKÉ SKLADBĚ MĚSTSKÉ A VENKOVSKÉ POPULACE

Významným jevem dlouhodobého procesu sblížování životních podmínek mezi městem a venkovem je současná smíšenost československého venkova z hlediska ekonomických aktivit jeho obyvatelstva. Je to výsledek již po dlouhou dobu probíhajících přeměn, uskutečňujících se jak v zemědělství, tak v ostatních odvětvích národního hospodářství. K velkému zrychlení těchto procesů došlo v průběhu socialistické industrializace celé československé ekonomiky. Proto dnešní československá

vesnice nemá již zdaleka jen zemědělský charakter. Je ekonomicky, třídně i sociálně smíšená, i když u určité části městského obyvatelstva ještě někdy doznívá představa o tom, že venkov a zemědělství jsou jedno a totéž. K procesu sbližování dále významně přispívá i vysoká četnost a frekvence pohybu obyvatelstva, především venkovské populace.

SMÍŠENOST VENKOVA A EKONOMICKÉ AKTIVITY MĚSTSKÉ A VENKOVSKÉ POPULACE

V období, kdy klasikové marxismu-leninismu hovořili o protikladu mezi městem a venkovem, pojem venkova — až na výjimky v blízkosti velkých průmyslových center — splýval do značné míry s pojmem zemědělství. S celkovým ekonomickým rozvojem se pojmy venkov a zemědělství stále více rozcházejí. Zvláště výrazně je to zřetelné na současně československé vesnici, která má ve srovnání s vesnicí většiny ostatních socialistických států zcela specifický charakter. Je tu vysoký stupeň ekonomické a sociální smíšenosti obyvatelstva i jeho ekonomických činností, přičemž osoby trvale činné v zemědělství zaujímají již jen menší část venkovského obyvatelstva (Lamser, Sura, 1976).

Z hlediska základních proporcí mezi městem a venkovem podle stupně ekonomických aktivit je ve městech relativně více osob ekonomicky aktivních, přičemž podíl dospělých je vyšší, naopak mládež a starých lidí nižší než na venkově.

Ve městě je výdělečně činných polovina obyvatel (50,7 %) a na venkově jen 46,1 %. Důchodců a jiných osob s nevýdělečným zdrojem obživy má venkov naopak více (17,9 % proti 15,4 % ve městech) a rovněž tak osob závislých svojí výživou na svém živiteli (36,1 % proti 33,8 % ve městech).

Výraznější rozdíly se objevují při posouzení ekonomické aktivity obyvatel v rámci ČSR a SSR. Nižší celkovou ekonomickou aktivitu obyvatel SSR ovlivňuje především nižší zaměstnanost žen, zejména na venkově.

Výrazné jsou rovněž rozdíly mezi městem a venkovem v zastoupení jednotlivých odvětví a jednotlivých sociálních skupin. Práce v průmyslu je častější u ekonomicky činných osob trvale bydlících ve městech (42,5 % proti 35,2 % na venkově); podobně je tomu v dopravě a zejména v distribuci (10,5 % proti 6,6 % na venkově). Celá terciální sféra je četněji zastoupena ve městech (26,0 % proti 10,9 % na venkově). Ve stavebnictví není v podstatě rozdíl, zemědělství (a lesnictví) výrazně převažuje u venkovského obyvatelstva (32,1 % proti 4,9 % ve městech).

Jedním ze základních znaků smíšenosti československého venkova je trvalý pokles zemědělsky aktivního obyvatelstva. Osoby trvale činné v zemědělství mají podle posledního sčítání (1970) absolutní převahu pouze v obcích do 100, příp. do 200 obyvatel, dále s rostoucí velikostí venkovské obce jejich podíl na ekonomicky aktivních obyvatelích klesá. Ve velikostní skupině obcí od 200 do 499 obyvatel dosahuje 39,3 %, ve velikostní skupině 500 až 999 už jen 27,9 % a ve velikostní skupině 1000 až 1999 obyvatel klesá na 17,9 %. Vezmeme-li pro vymezení venkovské obce zjednodušený statistický ukazatel počet 2000 obyvatel, pak v dalších velikostních skupinách obcí a sídel podíl pracujících v zemědělství se prudce snižuje (ve skupině 2000 až 4999 obyvatel činí 9,2 %, ve sku-

I. Ekonomická aktivita obyvatelstva ČSSR podle velikostních skupin obcí (1970) — Economic activities of the population in Czechoslovakia according to the size groups of communities (1970)

Velikostní skupina obcí	Ekonomicky aktivní celkem	Ekonomicky aktivní celkem (%)		Ekonomicky aktivní podle hospodářských odvětví				Ekonomicky aktivní vyjíždějící za prací z obce	Ekonomicky aktivní ženy v produktivním věku z celkového počtu žen v produktivním věku
		muži	ženy	zemědělství z lesnictví	průmysl	stavebnictví	ostatní		
— 99	50,2	56,9	43,1	60,0	20,0	5,6	14,4	51,5	75,2
100 — 199	49,6	56,5	43,5	53,1	24,2	6,3	16,4	52,2	75,0
200 — 499	48,1	56,8	43,2	43,3	29,4	7,4	19,9	56,4	72,7
500 — 999	46,7	57,4	42,6	32,8	35,0	8,5	23,7	60,7	69,5
1 000 — 1 999	45,6	57,8	42,2	24,7	39,3	8,8	27,2	60,8	67,5
Venkov celkem	47,0	57,4	42,6	33,3	34,7	8,3	23,7	59,3	69,9
2 000 — 4 999	46,1	57,2	42,8	16,5	44,0	8,4	31,1	50,2	68,6
5 000 — 9 999	49,0	54,4	45,6	8,4	50,1	6,7	34,8	31,6	74,5
10 000 — 19 999	50,2	54,0	46,0	5,8	45,7	7,3	41,2	24,4	75,0
20 000 — 49 999	50,6	53,7	46,3	3,8	43,2	9,1	43,9	18,6	74,6
50 000 a více	52,3	52,9	47,1	1,9	36,2	10,0	51,9	11,3	76,2
Města celkem	49,7	54,3	45,7	6,8	42,2	8,7	42,4	25,4	73,9
ČSSR celkem	48,7	55,4	44,6	16,3	39,5	8,6	35,6	37,6	72,4

Pramen: Nápočet z údajů za obyvatelstvo, domy byty a domácnosti podle velikostních skupin a typů obcí. Praha, FSÚ 1974, svazek 103.

pině 5000 až 9999 3,9 % atd.). Struktura ekonomických aktivit obyvatel ČSSR podle velikostních skupin obcí a měst a jednotlivých hlavních odvětví je uvedena v tab. I, kde je podle statistiky napočten podíl pracujících v zemědělství včetně lesnictví.

Ubývání zemědělského obyvatelstva s rostoucí velikostí a stupněm urbanizace obcí není v přímé závislosti na přibývání obyvatelstva činného v průmyslu. Růst relativní četnosti průmyslového obyvatelstva je plynulý jen k hranici 10 000 obyvatel. Od této hranice jeho podíl klesá ve prospěch terciární sféry, takže v našich městech největší velikosti (50 000 až 99 999 a více) představují pracovníci v průmyslu zhruba jednu třetinu všech aktivně činných obyvatel (přičemž ve skupině měst 100 000 a více obyvatelů klesá jejich podíl ještě níže).

Tyto základní proporce a rozdíly v ekonomických aktivitách městské a venkovské populace lze z hlediska procesu sblížování doplnit i o další jevy. Mezi nejvýznamnější patří i to, že smíšenost není charakteristická jen pro vesnici jako celek, ale odráží se i v rodinách na vesnici. Na venkově žijí čistě zemědělské rodiny již v menším počtu případů a převládají rodiny smíšené s různou mírou napojení na zemědělství až po rodiny čistě nezemědělské. To lze orientačně charakterizovat údaji ze sčítání lidu (1970), kde pouze ve 41,9 % zemědělských domácností byli muž i žena ekonomicky činní v zemědělství.

Proces postupným smíšeností vesnických, dříve převážně zemědělských rodin, je ovlivňován celou řadou faktorů, např. mírou místní industrializace, polohou obce ve vztahu k pracovním příležitostem v zemědělství i mimo zemědělství, dopravními poměry atd.

Jedním z hlavních faktorů sociálních a ekonomických přeměn československé vesnice a její prohlubující se smíšenosti je socialistická industrializace celé ekonomiky ČSSR, včetně socialistické přestavby zemědělství. V těchto procesech bude podíl zemědělského obyvatelstva i nadále klesat, což ještě dále zvýrazní smíšenost vesnice (v letech 1967—1975 se počet pracovníků trvale činných v zemědělství snížil o více než 200 tisíc osob, tj. o 18,6 % a podíl pracovníků v zemědělství na celkovém počtu ekonomicky činných osob klesl v témže období z 18,4 % na 13,9 %). Tato rostoucí sociální a ekonomická smíšenost přibližuje československou vesnici k městu a industrializace začlenila i venkov do meziodvětvového a územního pohybu (mobility) obyvatelstva, probíhajícího rozmanitými směry — zpočátku převážně jednosměrně (od zemědělství k nezemědělským odvětvím), v poslední době i oboustranně.

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÉ ASPEKTY POHYBU OBYVATELSTVA

Proces sblížování životních podmínek mezi městem a venkovem je z hlediska sociálně ekonomického i historickou etapou v procesu dělby práce mezi městem a venkovem. Specifickým a důležitým mechanismem tohoto společenského procesu je již zmíněná smíšenost venkova a tendence, kdy v rámci venkovského prostoru dochází k rozdělení venkova a zemědělství.

Další stránkou je prostorová koncentrace průmyslu a dalších výrobních a nevýrobních činností, kdy města se stávají tradičně místem

mnohonásobné koncentrace — ekonomické, technické, demografické, kulturní i informační. S tím úzce souvisí vysoký pracovní i mimopracovní pohyb obyvatelstva, a to především venkovského.

Veškeré sociální jevy a procesy, tedy i procesy sbližování životních podmínek mezi městem a venkovem, mají nejen významnou sociální a ekonomickou stránku, ale též stránku prostorovou (územní). V dlouhodobém historickém vývoji vznikly jak mezi městem a venkovem, tak i mezi jednotlivými oblastmi naší republiky rozdíly co do úrovně i struktury ekonomiky, osídlení atd. Tyto rozdílnosti mají většinou velmi široké souvislosti. Souvisejí s úrovní rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, se stupněm dělby práce, s přírodními podmínkami, využitím přírodních zdrojů, fondů pracovních sil, s kvalifikačním a profesním profilem obyvatelstva a celou řadou dalších významných faktorů.

Ze zmíněných rozdílů je možné z hlediska pohybu obyvatelstva a procesů sbližování pokládat za základní především rozdíly ve struktuře ekonomiky, využití zdrojů pracovních sil a ve struktuře zaměstnanosti obyvatelstva. Pohyb (mobilita) obyvatelstva je potom určitým mostem, který do jisté míry překlenuje územní rozdíly mezi rozmístěním pracovních příležitostí (pracovišť) a rozmístěním obyvatelstva (tj. rozmístěním jeho trvalých bydlišť). Územní mobilita obyvatelstva, ať již jde o trvalou změnu bydliště (migrace) či o pravidelně se opakující pohyb (denní nebo týdenní) mezi dvěma lokalitami, obvykle mezi bydlištěm a pracovištěm (tzv. kyvadlová migrace), umožňuje překonávat nedostatky místních pracovních příležitostí, a to nejen z hlediska jednotlivců, ale i z hlediska celospolečenských potřeb. Dojížděku do zaměstnání pak doplňuje vysoká mobilita obyvatelstva i za jinými cíli (služby, kultura, rekreace atd.).

Pro rozsah dojížděky za prací platí obecný vztah — čím větší je obec trvalého bydliště, tím více nabízí svým obyvatelům pracovních příležitostí (a naopak). Koncentrace výrobní i nevýrobní sféry ve městech přispívá k tomu, že relativně 2,5krát tolik osob vyjíždí z venkovských obcí za prací než z měst (59,3 % proti 25,4 %). V celostátním průměru pracuje v obci svého trvalého bydliště 62,4 % ekonomicky aktivních obyvatel. V obcích do 2000 obyvatel nachází v místě bydliště zaměstnání pouze 40,7 % ekonomicky aktivních obyvatel. S rostoucí velikostí sídla roste podíl těch, kteří mohou pracovat přímo v místě svého trvalého bydliště. V obcích od 2000 do 4999 obyvatel je to 49,8 %, v obcích s 10 000 až 19 999 obyvateli 75,6 %, ve skupině obcí (měst) s 20 000 až 49 999 obyvateli 81,4 % a ve městech nad 50 000 obyvatel 88,7 % ekonomicky aktivních obyvatel.

Úvahy o významu pohybu obyvatelstva v procesu sbližování města a venkova musí, mimo jiné, přihlížet k vývojovým procesům a tendencím v územní a odvětvové zaměstnanosti obyvatelstva. Počet a podíl obyvatelstva činného v zemědělství prudce klesl a i v budoucnu bude mít klesající tendenci, i když pozvolnější. Počet o podíl osob zaměstnaných v průmyslu rostl v minulém období rychlým tempem. Výhledově však bude v celostátním měřítku pokračovat již mírnějším tempem. Naproti tomu bude v budoucnu významně stoupat zaměstnanost v nevýrobní sféře a perspektivně i v tzv. kvartérním sektoru vědy a péče o člověka. Lze proto obecně předpokládat, že čím vyšší je dnes v určité lokalitě (sídle,

oblasti) podíl obyvatelstva činného v zemědělství, tím vyšší je a bude možnost pro pohyb obyvatelstva, pro jeho územní i sociální mobilitu.

Obecně je také možné říci, že k charakteristickým znakům moderní vyspělé společnosti patří nejen zvýšená mobilita územní, nýbrž i zvýšená mobilita sociální a profesní. Kdysi bylo běžné, že lidé jen málokdy měnili své povolání a svůj sociální status a také územní mobilita byla nízká. S výjimkou mimořádných období (např. rozmach industrializace) se lidé jen málo stěhovali a také dojíždka do zaměstnání byla jen omezená. V současné době však často dochází k tomu, že člověk mění povolání i několikrát ve svém produktivním věku, často se za svým povoláním stěhuje a hromadně, a to i na velké vzdálenosti, za prací denně dojíždí.

Jako příklad takového jevu z uplynulého období výstavby naší socialistické společnosti lze uvést industrializaci Slovenska, která v průběhu života jedné generace radikálně změnila charakter ekonomiky a zaměstnanosti v četných oblastech a vyvolala značný pohyb v oblasti sociální a profesní mobility. Zvláště výrazným příkladem rozvoje tohoto druhu jsou Košice, jejichž širší zázemí bylo ještě v nedávné době typicky méně rozvinutou zemědělskou oblastí. Na území s vysoce rozvinutým a mnohostranným hospodářstvím (výrobní i nevýrobní sférou), zejména ve velkých průmyslových aglomeracích a velkých sídelních centrech, jsou dány předpoklady pro existenci téměř všech či alespoň většiny celostátně se vyskytujících profesních skupin. Čím mnohostrannější je ekonomika určitého území (oblasti), tím větší jsou zde možnosti pro přechody mezi jednotlivými profesemi. To se v současné době týká též zemědělství, kde široké pronikání vědeckotechnického rozvoje, velikost zemědělských podniků a rostoucí složitost jejich organizačních struktur, vznik společných zemědělských podniků, rozvoj kooperačních vztahů atd. vytváří řadu příležitostí a podmínek pro profesní a sociální mobilitu pracovníků v tomto odvětví (Š í m a et al., 1979).

Z hlediska procesů pohybu obyvatelstva (územní, profesní a sociální mobilita) a jejich sociálně ekonomických aspektů je významné, že objektivní složky mobility (bydliště, profesní, pracoviště) doplňuje pohyb obyvatelstva jako jev sociální, který má řadu sociálně psychologických, sociologických a dalších momentů, které mohou procesy mobility usměrňovat, zrychlovat či zpomalovat.

V mobilitě různého typu jde tedy nejen o vztahy ke skladbě a rozmístění pracovních příležitostí, ale i o vztahy vyplývající z podmínek, předpokladů a znaků jednotlivců či skupin k mobilitě. Působí tu věk, kvalifikace, dovednosti i sklony ke změně. Uplatňuje se tu vliv rodiny, způsobu bydlení, vazby k místnímu prostředí a mnoho dalších faktorů. Takto chápaná mobilita se pak jeví jako určitá výsledná funkce přímého nebo zprostředkovaného působení (souhry) celého komplexu faktorů, přičemž některé tyto faktory mohou mít v daných nebo konkrétních případech zcela specifickou úlohu.

O úloze pohybu obyvatelstva v procesu sbližování životních podmínek mezi vesnicí a městem lze obecně říci, že začlenění venkovského a v jeho rámci i zemědělského obyvatelstva do vysoké hybnosti otevřelo prostor i pro další významné jevy, kdy každodenním nebo velmi častým kontaktem s městem si obyvatelé vesnice osvojují hodnoty života ve městě a životní úroveň městské populace, především na kvalitu a kvan-

titu sociální a technické infrastruktury města. To se pak zprostředkovane promítá do všech životních hodnot, majících odraz v životní úrovni a způsobu života na vesnici. Vysoká mobilnost a frekvence kontaktů vesnice s městem (a města s vesnicí, zejména ve formě víkendů či delších pobytů městského obyvatelstva na chatě nebo chalupě) je tedy významným celospolečenským jevem, který podstatně přispívá ke sblížování ve všech sférách života lidí.

HODNOCENÍ ŽIVOTNÍCH PODMÍNEK NA VESNICI A VE MĚSTĚ

V problematice procesu sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem se významně uplatňuje vzájemné srovnávání a hodnocení životních podmínek v obou prostředích. Toto srovnání se pak přímo nebo zprostředkovane promítá do sféry postojů, názorů a celého systému hodnot (a tedy i do otázek pohybu obyvatelstva). Proto byl při opakovaných výzkumech životních podmínek na vesnici zkoumán i pohled venkovského obyvatelstva na město. Šlo, mimo jiné, i o to, zda vzájemné srovnávání životních podmínek stále ještě přispívá — více nebo méně oprávněně — k určité idealizaci života ve městě.

V tomto směru u nás nebyl ještě proveden výzkum názorů na širších výběrech venkovského obyvatelstva. Proto byli tázaní požádáni o názor, čím se hlavně odlišuje život ve městě od života na vesnici a co je, podle názoru tázaných, na městě zejména přitažlivé. Dělo se tak jako doplněk k dotazníku formou otevřené otázky, umožňující volnou výpověď, a to při rozsahu dosaženého výběru 1060 v roce 1971, 1421 tázaných v roce 1964 a 1223 tázaných v roce 1977.

Takové zjišťování názorů formou jedné otevřené otázky může být ovšem jen určitou orientací v dané problematice. Přesto však i v takto zjednodušeném pohledu se projevil značný posun názorů a hodnot ve prospěch životních podmínek na vesnici. V relativně krátké době se tak odráží v odpovědích dosažený pokrok v rozvoji a modernizaci na vesnici a snad kritičtější pohled a větší znalost skutečných životních podmínek ve městě.

Zatímco v roce 1971 ve svých volných odpovědích zhruba 43 % tázaných označilo život ve městě zcela jednoznačně za přitažlivější a hodnotilo vesměs všechny stránky života ve městě kladně, v roce 1977 se pro toto jednoznačné hodnocení vyslovilo necelých 13 % z celkového výběru tázaných.

K posunu došlo také v další skupině tázaných, kteří se vyslovili celkově pro přitažlivější život ve městě, avšak zdůraznili přitom přitažlivost jen některých určitých jeho stránek (pracovní podmínky, volný čas, kulturní vyžití atd.). Jejich podíl se ve sledovaném období zvýšil zhruba z 24 % na téměř 29 %.

Dále bylo možné pozorovat, že se celkově zvýšil počet tázaných, kteří poměrně vyrovnaně hodnotili výhody a nevýhody obou prostředí a kteří považovali za přitažlivé určité stránky života jak ve městě, tak i na vesnici (z 18,4 % na 31,4 %).

O polovinu se také zvýšil počet těch (zhruba z 10 na 20 %), kteří zdůraznili přitažlivost a především přednosti života na vesnici a s různou

intenzitou záporně hodnotili prostředí a některé stránky způsobu života ve městě.

Z jednotlivých složek, u nichž tázaní zdůrazňovali přitažlivost života ve městě, bylo možné po kategorizaci a zpracování četností odpovědí sestavit toto pořadí :

- moderní vybavení městských bytů,
- malé časové ztráty při dopravě do zaměstnání a jiných cestách, rychlé vyřizování různých záležitostí, výhody hromadné městské dopravy a více volného času,
- velký výběr všech druhů zboží v obchodních a jiných střediscích a plně vyhovující služby obyvatelstvu,
- bohaté možnosti kulturního, sportovního a společenského života ve městě (divadla, kina, sportovní hřiště, zábavní podniky, koncertní síně atd.).

Při třídění tázaných podle věku to byli především mladí lidé do 30 let, u nichž významně vystupovalo kladné hodnocení především možnosti a předností kulturního života ve městě, a to bez ohledu na to, zda pracují v zemědělství či mimo ně.

Zjištěné výsledky dávají určitý pohled na proces, v němž dochází k vyrovnávání (sbližování) nejen v materiální oblasti, ale zejména také v oblasti hodnot a tedy i požadavků venkovského obyvatelstva. Tyto i další výzkumy svědčí o tom, že se projevuje různorodost nároků venkovské (ale i městské) populace na místo trvalého bydlení, práce i odpočinku. Právě tyto momenty vedou k tomu, že nároky a požadavky obyvatelstva se často neshodují s ekonomickými, urbanistickými a dalšími teoriemi o optimální velikosti měst i menších sídel (obcí) se střediskovou funkcí a ani s řadou dalších sociálně ekonomických i sociologických úvah (Musil, 1977).

Tyto skutečnosti se přímo nebo zprostředkovaně projevují např. ve výzkumech preferencí měst a sídel různé velikosti. I když tyto výzkumy, prováděné převážně jako výzkumy názorů a postoji obyvatelstva, nemohou nahradit komplexní společenské hodnocení výhod a nevýhod různých velikostí a typů sídel (tzv. aglomerační efekty), odrážejí určité prožívané reality životních podmínek a ve svém konečném působení mohou modifikovat i procesy pohybu obyvatelstva. Mají dále bezprostřední význam z hlediska zkoumání vztahu vesnice — město (Kotáčka, 1976).

Opakované výzkumy preference místa bydliště, provedené prostřednictvím sítě tazatelů Výzkumného ústavu ekonomiky zemědělství a výživy i výzkum provedený Kabinetem (nyní Ústavem) pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu, přinesly v tomto směru poměrně shodné výsledky. Atraktivita venkovských obcí, zejména malých, vzdálených od měst, je pro trvalé bydlení výrazně nižší než by odpovídalo podílu obyvatelstva v nich bydlícího, menší je také (alespoň u venkovského obyvatelstva) atraktivita velkých měst či nových průmyslových středisek. Zřetelně vyšší preferenci jako místo trvalého bydliště mají však větší střediskové obce s určitým stupněm vybavenosti či obce příměstské (především u městské populace). Výsledky preferenčního výzkumu v časové řadě od roku 1971 jsou uvedeny v tab. II.

Dlouhodobé a opakované pozorování vlivu vybraných faktorů životních podmínek (a osobních znaků tázaných) na tendence pohybu ukazují, že např. tyto tendence u mobility sídla (trvalého bydliště) jsou u venkovské populace vyrovnány jak u pracovníků v zemědělství, tak i u ostatních skupin venkovského obyvatelstva, pracujících v jiných odvětvích. V zemědělství je pak rozdíl v tom, že družstevní rolníci jako zkoumaná skupina projevují silnější sklon ke stabilitě sídla než pracovníci ve státním sektoru zemědělství. Odlišnosti u pracovníků v zemědělství jako celku byly pouze u dvou znaků, a to ve věkové skupině do 30 let, a u žen, kde názory svědčily i v opakovaných výzkumech o silnějších tendencích k pohybu.

II. Preference místa bydliště (v % odpovědí) — Preference of the place of residence (in % of responses)

	1971 V	1974 V	1977 V	1979 V	1978 M
V malé obci, vzdálené od města	10,4	8,2	7,3	10,0	7,9
Ve větší střediskové obci s určitou vybaveností	48,3	48,6	56,1	54,3	12,1
V malém městě	16,4	18,1	15,0	16,4	19,3
V krajském, okresním či jiném větším městě	11,2	8,2	9,1	8,6	24,7
V hlavním městě	1,6	1,0	0,9	0,5	7,7
V jednom z nových průmyslových středisek	2,4	1,9	1,6	1,2	1,0
V příměstské obci, na předměstí velkého města	9,7	14,0	10,0	9,0	27,3

V — venkovské obyvatelstvo; M — městské obyvatelstvo.

Pramen: Dotazníková šetření VÚEZVŽ; výzkum u městské populace byl proveden pouze v roce 1978.

Výsledky opakovaných názorových výzkumů, při nichž procesy mobility (či stability) nebyly sledovány jako procesy dokončené, ale spíše jako uvažované, potencionální procesy, lze rovněž v dlouhodobé řadě doplnit údaji, které svědčí o poměrně vysoké stabilitě sídla venkovského obyvatelstva jako celku. Kromě větších poválečných přesunů obyvatelstva zůstává např. v období dvaceti let (od roku 1950 do 1970) celkový počet venkovského obyvatelstva v podstatě nezměněn, sledujeme-li tento pohyb globálně podle kritéria velikostní skupiny obcí do 5000 obyvatel. V roce 1950 bydlelo v takto určených obcích celkem 7,7 mil. obyvatel, v roce 1970 jich tam žilo 7,5 miliónů. Přitom však probíhá vnitřní diferenciace pohybu obyvatelstva mezi venkovskými obcemi, kde zejména v malých obcích došlo k výraznému poklesu počtu obyvatelů. V tomto směru jsou např. zajímavé údaje o stěhování obyvatelstva ČSSR. Podle těchto údajů se v době od 1. 1. do 31. 12. 1975 z obcí, vymezených tentokrát ukazatelem velikosti 2000 obyvatel, vystěhovalo celkem 180 tis. obyvatel, z toho do obcí do této velikosti 60 tis., do obcí o velikosti 5000

obyvatel 27 tisíc atd. Z obcí, vymezených ukazatelem velikosti do 5000 obyvatel, se v uvedeném období vystěhovalo celkem 63 tisíc obyvatel, z toho do obcí o velikosti do 2000 obyvatel 15 tisíc osob, do obcí o velikosti do 5000 obyvatel 10 tisíc osob, do měst o velikosti do 20 tisíc obyvatel 20 tisíc osob atd. Tyto údaje svědčí o mnohostranném pohybu obyvatelstva, podporujícímu na jedné straně diferenciaci venkovských obcí, na druhé straně sociálně ekonomickou smíšenost jejich obyvatelů.

Zásadní rámec pro proces dalšího sblížování, kromě zmíněných faktorů smíšenosti venkova a pohybu obyvatelstva, vytváří komplexní a plánovitě zlepšování pracovních a životních podmínek na vesnici. Určitým krokem v tomto směru na podnikové a nadpodnikové úrovni jsou i komplexní programy péče o pracující, i když úroveň těchto programů i některé sociální činnosti v jednotlivých zemědělských i průmyslových organizacích zůstává na velmi rozdílné úrovni. V oblasti zemědělství u družstevních rolníků přispěla k procesu sblížování nová zákonná opatření, zejména zákon o zemědělském družstevnictví a úprava sociálního (důchodového) zabezpečení družstevních rolníků, která řeší sociálně ekonomické a právní otázky postavení družstevních rolníků a tedy i jejich životních podmínek v souladu s celospolečenskými normami.

K uvedené sociálně ekonomické smíšenosti venkova a pohybu obyvatelstva, především venkovského, lze závěrem říci, že tato smíšenost i tento pohyb se bude nadále prohlubovat. Podíl zemědělského obyvatelstva bude dále klesat a rostoucí koncentrace výrob, pracovních příležitostí, infrastruktury a dalších zařízení povedou ke zvýšenému pohybu obyvatelstva za prací i jinými cíli.

Velmi významný faktor pro pozitivní průběh uvedených procesů představuje zprůmyslňování československého zemědělství. Přes pokles podílu zemědělského obyvatelstva zůstává zemědělství i nadále hlavní územní složkou venkovského prostoru a trvale významnou součástí ekonomické základny venkovských obcí. Lze říci, že je to především zemědělství, které dnes reprezentuje výrobně ekonomickou funkci venkova. To však neznamená, že by byly stávající disparity vesnice — město a zemědělství — průmysl zcela totožné a jejich řešení naprosto shodné. Zemědělství může přispívat ke sblížování životních podmínek na vesnici jen v určité míře a jen společně s různými nezemědělskými podniky a dalšími organizacemi, které k venkovu mají určitý vztah. To je další skutečnost, která nutně vyplývá ze sociálně ekonomické smíšenosti vesnice, kde na pracovníky v zemědělství z celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva venkova připadá stále klesající podíl.

V procesech sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem se bude postupně zvyšovat význam celého venkovského prostoru, který bude plnit i další funkce. Jsou to především obytná funkce venkova i jeho funkce rekreační, které se budou ve stále širší míře uplatňovat v sociálně ekonomické smíšenosti i pohybu obyvatelstva na vesnici.

Literatura

- KOTAČKA, L.: Preference sídelních typů mezi obyvatelstvem ČSSR. Otázky urbanizace. Praha, Výzk. úst. výstavby a architektury 1976.
LAMSER, Z. — SURA, J.: Člověk v socialistickém zemědělství. Praha, Svoboda 1978.

MUSIL, J.: Urbanizace v socialistických zemích. Praha, Svoboda 1977.

ŠÍMA, J. et al.: Sbližování životních podmínek mezi městem a venkovem. [Závěr. zpráva.] Praha, Výzk. úst. ekonomiky zeměd. a výživy 1979.

Došlo dne 9. 6. 1980

ШИМА, Й. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага): Разнородность сел и движение населения во время приближения жизненных условий между городом и деревней. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (2): 89-100.

Значительным явлением долгосрочного процесса приближения жизненных условий между городом и деревней является современная социально-экономическая смешанность чехословацкой деревни и растущее движение населения, прежде всего сельского, за работой и другими целями. Резко этот процесс ускорился во время социалистической индустриализации всей экономики ЧССР, включая социалистическую перестройку сельского хозяйства. В настоящее время сельское хозяйство занимает только меньшую долю в экономических активностях сельского населения, которая и впредь будет уменьшаться. Смешанность (разнородность) сел с точки зрения экономических деятельностей их населения приближает деревню к городу и включает ее в межотраслевое, территориальное и социальное движение населения, идущее по разным путям. В процессе приближения еще больше возрастет значение всего сельского пространства, что поможет решить также общественно-важную рекреационную функцию.

жизненные условия; приближение города и деревни; социальная структура; движение населения; мобильность

SÍMA, J. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *The Mixed Nature of Rural Population and Population Migration in the Process of Bringing the Urban and Rural Living Conditions Close Together*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (2): 89-100.

An important phenomenon involved in the long-continued process of bringing rural and urban living conditions close together is the existing mixed nature of the socio-economic characteristics of rural regions in Czechoslovakia and the increasing migration of the population, particularly in the country, for work and other purposes. These processes were highly accelerated during the period of the socialist industrialization of Czechoslovak economy, including the socialist restructure of agriculture. Today agriculture constitutes a minor part in the economic activities of rural population, and this proportion still tends to decrease. The mixed economic activities of rural population bring the rural communities close to the town and involve them in the economic, territorial and social movement of the population in various directions. The process of the equalization of rural and urban living conditions enhances the importance of the whole rural territory, which is to fulfil also the recreational function of societal importance.

living conditions; equalization of village and town; social structure; population migration; mobility

SÍMA, J. (Forschungsinstitut für Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Praha): *Gemischtheit des Landes und Bewegung der Bevölkerung im Prozeß der Annäherung der Lebensbedingungen zwischen Land und Stadt*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (2): 89-100.

Eine bedeutende Erscheinung des langfristigen Prozesses der Annäherung der Lebensbedingungen zwischen Land und Stadt sind die gegenwärtige sozialökonomische Gemischtheit des tschechoslowakischen Dorfes und die wachsende Bewegung der Bevölkerung, vor allem der Landbevölkerung nach Arbeit und anderen Zielen. Zu einer großen Beschleunigung dieser Prozesse kam es im Laufe der sozialistischen Industrialisierung der ganzen Ökonomik der ČSSR, einschließlich des sozialistischen Umbaus der Landwirtschaft. Heute nimmt die Landwirtschaft nur einen kleineren Anteil in ökonomischen Aktivitäten der Dorfbevölkerung ein, und dieser Anteil wird weiter sinken. Die Gemischtheit des Dorfes vom Gesichtspunkt ökonomischer Tätigkeiten seiner Bevölkerung aus nähert das Dorf der Stadt an und glie-

dert es in die Zwischengebiets-, Land- und Sozialbewegung der Bevölkerung ein, die in verschiedenen Richtungen verläuft. Im Prozeß der Annäherung wird sich die Bedeutung des ganzen Landraumes erhöhen, der auch eine gesamtgesellschaftliche wichtige Erholungsfunktion erfüllen wird.

Lebensbedingungen; Annäherung des Dorfes und der Stadt; Sozialstruktur; Bewegung der Bevölkerung; Mobilität

Adresa autora:

Ing. dr. Jiří Šíma, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1
